

КОЗИРЄВА Н.В.,
здобувач кафедри філософії
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) kozyreva_nv@mail.ru

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ М. ХВИЛЬОВОГО

У статті аналізується проблема сміхової культури в прозі М. Хвильового у контексті філософсько-антропологічних розвідок. Акцентується увага на таких характерних ознаках сміху та сміхової культури в художній творчості М. Хвильового: сміх для народу як спосіб перемагати страх перед владою та її прислужувачами, як спосіб позбаватися тих чи інших власних вад; виявлення трагічних і комічних особливостей особистого та суспільного життя із застосуванням розмаїття мовних засобів, «запаху слова»; застосування різних видів сатири, що виступає в творах не в чистому вигляді, а переважно як складова частина несатиричного твору, як один із засобів художнього відтворення багатогранної картини людського буття тощо.

Ключові слова: філософська антропологія, «романтика вітаїзму», сміхова культура, сатира, гумор, мала проза (новели, оповідання).

Постановка проблеми. Філософська розробка проблеми сміхової культури в українській літературній спадщині на прикладі творчості відомого митця М. Хвильового має важливе значення для осмислення основних принципів європейського гуманітарного простору, забезпечення комунікації національної культури в мультикультурному європейському середовищі. Сміховий ракурс зображення наявної дійсності «нового життя» в Україні 20-х – 30-х рр. ХХ ст. супроводжував усю творчість М. Хвильового. Трагічне і комічне у їх єдності є невід’ємними складовими людського буття, що й спробував реалізувати у малій прозі талановитий митець. Його світосприйняття та світорозуміння формується під впливом «психологічної Європи», доробок художників слова зі світовим ім’ям: Д. Боккаччо, Ф. Рабле, Мігеля де Сервантеса, Д. Свіфта, А. Франса тощо, а також у зв’язку із загальними тенденціями «антропологічного повороту» у європейській філософії, науці і культурі. Світогляд Хвильового поступово еволюціонує у процесі нового «соціалістичного» будівництва в Україні, проте, він до кінця свого життя залишається прихильником «романтичного письма», подолавши шлях від «романтики революції» до «приреченого романтика». Отже, традиції сміхової культури у творчості М. Хвильового набувають особливого значення у сучасному українському суспільстві, оскільки лише засобами сміху можна збагнути окремі важливі аспекти світу людського буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається певний сплеск в актуалізації проблем взаємозв’язку філософії

та художньої літератури, гуманістичної спрямованості літературної антропології, антропологічної перспективи в літературознавстві (Л. Архипова, Г. Блюмберг, О. Забужко, М. Зубрицька, С. Йосипенко, Т. Лютий, С. Павличко, Н. Поліщук, Я. Поліщук тощо).

Протягом тривалого часу активно досліджуються питання сміхової культури в філософських та науково-літературознавчих працях Н. Акулової, М. Бахтіна, О. Голозубова, С. Голубкова, Ю. Давидова, С. Жигун, Л. Карасьова, Н. Козачук, Т. Манна, Н. Лейтес, Н. Павлової, В. Проппа, М. Рюміної та ін. Разом із тим, залишається недостатньо розробленим філософсько-антропологічний аспект сміхової культури в літературній творчості українських митців пореволюційної доби та її значення у духовному розвитку сучасного українського суспільства.

Мета дослідження – аналіз феномену сміхової культури в малій прозі (новели, оповідання) Миколи Хвильового в контексті філософсько-антропологічних розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сміхова культура прози М. Хвильового складається, на наш погляд, у певну інтегральну систему, в якій синтезуються співвідносні між собою сміхові художні пласти, інтертекстуальні зв'язки, інтелектуальні форми та засоби як зображення, так і осмислення тогочасного людського буття.

Філософсько-антропологічний аспект художнього світу М. Хвильового є малодослідженим, разом з тим, сміхове начало було для митця суттєвим засобом протистояння злу, несправедливості та абсурдності так званого «нового» життєвого світу. Сміховий ракурс зображення життя після «городянської революції» супроводжував усю творчість М. Хвильового. Таке сплетіння трагічного зі сміховими інтенціями пояснюється як особливостями творчого обдарування митця, так і своєрідністю його світосприйняття та світорозуміння, зумовленими загальними тенденціями європейського мистецького розвитку першої третини ХХ ст., збудженого філософськими розвідками Ф. Ніцше, О. Шпенглера та «антропологічним поворотом» у філософії, науці й культурі [2; 4, т.2, с. 406, 426, 466, 482; 6; 7].

Сміхове начало прози М. Хвильового стало трагіко-іронічним осмисленням вічних онтологічних та екзистенційних проблем буття людини і суспільства. З плином часу поступово змінюються й світоглядні позиції письменника: «романтик революції» – «романтик-вітаїст» – «приречений романтик» («романтик-реаліст»), а також сміховий ракурс зображуваного в художніх творах. Розмаїття засобів комічного змінює іронія.

М. Хвильовий як «романтик-вітаїст» органічно вживає у малій прозі (оповідання, новели) гумор, жарти та інші засоби комічного, що сіють оптимізм, надію на кращу долю, віру в успіх «загірної комуни» (образ майбутнього суспільства). Попутниками його романтики є гіпербола та гротеск. Письменник активно використовує нищівну сатиру на вади суспільного буття післяреволюційного періоду, що стосується «політлікбезу», «правди революції» («Колонії, вілли...»), «Кіт у чоботях»), «героїчного терпіння» та «комунного

життя» («Силуети», «Чумаківська комуна»), органічно вживається сатира на міщанство, партсовбарство («Свиня», «Кімната ч. 2», «Заулок»).

Сміх та сміхова культура [1; 3] у художній творчості М. Хвильового мають такі характерні ознаки:

- сміх для народу як спосіб перемагати страх перед владою та її прислужниками, як спосіб позбуватися тих чи інших власних вад;

- сила людського духу виявляється не тільки в хоробрості на полі бою «горожанської революції» (термін, що його вводить Хвильовий), а й у веселоощах, у сміхові; своєрідність цієї грані таланту письменника найповніше виявляється у створенні сатиричного фону, сатиричної атмосфери в соціально-психологічних творах (новелах, оповіданнях);

- виявлення трагічних і комічних особливостей життя своєї епохи стає для письменника можливим у процесі застосування багатства мовних засобів, «запаху слова»; сатира виступає в його творах переважно не в чистому вигляді, а як складова частина несатиричного твору, як один із засобів художнього відтворення багатогранної картини життя;

- вибір сатиричних засобів підпорядковується законам епічного твору: у творах митця зустрічаються звичайні для сатири засоби «різкого перебільшення», проте, побутова правдоподібність людської екзистенції не порушується письменником й сатиричне згущення не переходить у фантастику; наявне соціальне та політичне буття розкривається як у формі сатиричної гіперболи, так і шляхом такого послідовного зображення реальних подій і вчинків, що саме по собі загострює сатиричну думку.

Змальовуючи недолугих «пупишкіних» та «мамочкіних» (оповідання «Лілюлі»), автор знижує їх мову, поведінку (бурлескне пародіювання «бурхливої діяльності»), виставляючи їх на посміх (зниження «високої» теми). Використання письменником жартівливих, гумористичних «малюнків», сцен явно засвідчують елементи сатиричного гротеску, що дозволяє нещадно оголяти тупість, інтриганство, посилювати узагальнення «образу компартійного чинуші», поглиблювати викриття негативного, небажаного.

Ідеолого-політичну «несправжність» революційної дійсності М. Хвильовий відчуває з самого її початку, і про це переконливо свідчить одне із перших його оповідань «Кіт у чоботях», що вийшло друком у збірнику «Дочери Октябрю» в 1922 р. відразу після другої збірки віршів «Досвітні поезії». Фабула оповідання зосереджена навколо «дочки» буремних подій громадянської війни та оповідача, що місцями пліч-о-пліч з нею розділяв тягар тих неспокійних літ. Важливою ознакою даного оповідання, що й підсилює зазначену «несправжність», є її іронічність. Перш за усе, на певну казковість натякає назва оповідання, адже де ще можна зустріти kota у чоботях. Ім'я жінки Гапка є хорошим ім'ям, жартує письменник, адже Гапка від слова «гаптувати – це яскраво, бо гаптувати: вишивати золотом або сріблом» [4, т.1, с. 154]. Отже, «Гапка – це глухо. Ми її: товариш Жучок. І личить... Це тип: "кіт у чоботях". Знаєте малюнки з дитинства: "кіт у чоботях"? Він дуже комічний» [там же, с. 155]. У цім полку товариш Жучок для бійців «обід варить, вона куховарка ... безпартійна, але вже має в торбинці товстеньку книжку "Что

такое комунізм" (без автора)». «Кіт у чоботях» гімназій не кінчала, бо «гімназія, – як вона говорить, – для панів. А для нас – дзуськи!». Проте, вона вже вивчила напам'ять «Что такое коммунизм», не випадково «один незграбний хохол» авторитетно заявив: – це наш паходной Ленін» [там же, с. 159–160]. Це пряма алюзія до тези із Ленінової праці про те, що кожна куховарка може керувати державою.

Врешті решт збуваються пророчі слова Леніна «про право куховарки» управляти державою, хоч лише поки що на рівні «секретаря ком'ячейки». Друга зустріч автора з товаришкою Жучком відбувається, коли «мораль революції», «кіт у чоботях», «паходной Ленін», за плечима якого «бурса революції», дає йому «виговор от секретаря ком'ячейки с предупреждением» за «недисциплинованность» («пропустіл столько-то собраній»). «Собрания» ж у ком'ячейці з питань «Азбуки комунізму», які вже у всіх «у печінках сидять», або про «трі признака капіталізма», чи про час розгрому Тьером «великой французкой комуни». Ці «собрания» «секретар ком'ячейки» перетворює у звичайнісінький балаган – беззмістовні, пусті, нікому не потрібні розмови [там же, с. 162–165].

Інша новела «Кімната ч 2» також пронизана сатирою, комізмом ситуацій, веселим та іноді дошкульним сміхом. «На поверхні» в пореволюційному житті виявилися не лише фанатики, одержимі фальшивою ідеєю, але й пристосуванці, моральні збоченці, лицеміри. Саме такі люди виявляються найбільш адаптованими до «нових умов» і «органічно» вливаються у владу. Синтез конкретно-соціального й онтологічного аспектів зображення тогочасного людського буття і глибокий рівень психологічного проникнення у проблеми життєдіяльності в «новому суспільстві» дозволяють Хвильовому створити оригінальну жанрову модифікацію малої прози, яку можна було б назвати «психологічною сатирою». Показовим сатиричним твором у спадщині М. Хвильового є оповідання «Свиня». Його вістря сатири спрямоване проти тих, хто використовує інших як інструмент для досягнення власних егоїстичних цілей (образ Хаї), проти лицемірства й пристосуванства «конфетно-карамельних» Петушкових, проти зарозумілості й пихи «ответственных гіпо-попотамів» Райських. Хвильовий гостро висміює в творі «міщанську психологію» та психологію совбарства. У творах «Колонії, вілли...», «Чумаківська комуна» показано перетворення соціального простору України у певний додаток обмежених «зон». Ці «зони» («колонії», «вілли», «комуни») живуть за власними законам, проте, в них нібито моделюються ті відносини, що характерні для життя цілої країни. Хвильовий дотримується зовнішньої правдоподібності, але життєва правда подається більш загострено; композиція, сюжет, система образів безпосередньо підкорені сатиричному задумові. Письменник так будує сюжет, ставить своїх «героїв» у такі ситуації, щоб виявити їхній психологічний стан та соціально-політичне обличчя. Сатира стає важливим засобом зображення.

Період «романтика-вітаїста» закінчується для М. Хвильового звинуваченнями в націоналізмі та зрадництві інтересам партії [4, т. 1, с. 632; 5]. У цей час суттєво змінюється і сміхова парадигма прози митця. У

М. Хвильового – «приреченого романтика» – зароджуються сумніви щодо реалізації високих ідеалів «соціалістичного будівництва» та людини «нового часу», тому в його останніх творах (після відомої культурно-політичної суперечки провідних митців і тодішніх ідеологів партії у рамках так званої літературної дискусії в Україні 1925–1928 рр.) чітко простежується застосування автором різних видів іронії, завуальованої чи відвертої гострої критики «нового життя» пересічної людини, неприхованої сатири, сарказму, трагікомічних мотивів, карикатури тощо. Ці засоби художньої творчості вміло використовує письменник як для власного самозахисту, так і для подальшого розвитку національних літературних традицій у контексті здобутків «психологічної Європи» (термін від Хвильового). Гостру сатиру М. Хвильового – «приреченого романтика» – можна назвати трансформацією форм комічного. В цих творах відчувається посилення трагікомічних та пародійних елементів («Іван Іванович», «Ревізор»). Так, вводячи сатиричні деталі в характеристику «більшовицько-витриманої натури», «зразкового члена такої-то колегії, такого-то тресту» Івана Івановича, що проживає в «з голови до п'ят революційному городі», та поєднуючи сатиричні засоби викриття з несатиричними, М. Хвильовий показує справжнє обличчя духовно вбогої людини, приховане за зовнішньою видимістю передового інтелігента. Розповідь про життя Івана Івановича раз у раз переривається авторськими коментарями, сповненими їдкою іронією, що часом набуває рис сарказму. Без сатиричних перебільшень і карикатурних засобів, але ущипливо й гостро, висміюється його пристрасть до фрази, говорити пишно, квітчасто. Невеличка авторська ремарка, точно знайдене оціночне слово, репліка сатирично знижують мову персонажа.

Проте, як відомо, не усяке викриття наявного суспільного буття є сатирою. Сатира починається там, де гнівне осудження сполучається з їдким гумором, з вольтерівською іронією. Щоб висміяти зло, привернути до нього увагу, письменник перебільшує, згущує фарби, загострює негативне, вдається до умовних форм, переступає межі зовнішньої правдоподібності. Ці ознаки сатири не можуть виявлятися в соціально-психологічних творах у такій сконденсованій формі, як в сатирично-інтелектуальній прозі, якою можна вважати, на наш погляд, прозу М. Хвильового. Іронія, гумор лише вкрапляються, як острівці, у всебічну соціальну й психологічну характеристику Івана Івановича. Без натиску, без особливої сатиричної експресії малює Хвильовий тип кар'єриста, лицеміра, політичного хамелеона. Крок за кроком письменник створює сатирично забарвлений образ, іноді вдаючись до шаржування.

Висновки. Дослідження сміхової культури М. Хвильового дозволяють по-іншому переусвідомити важливу складову естетичного світовідчуття митця та перші кроки української літератури на шляху до європейського постмодернізму. Його не можна вважати ні соціально-політичним сатириком, ні пропагандистом більшовизму. «Романтика вітаїзму» від Хвильового стосується «психологічної Європи» в українській літературі, він щиро вірить у можливість побудови «нового життя» в українському суспільстві, що має ґрунтуватися на

власній національній духовності, прагне проникнути до глибин людської поведінки, в сатиричній формі викриває «збочення» в поведінці «нових більшовицьких керманічів».

Творчості М. Хвильового й українській літературі 20-х рр. ХХ ст. в цілому притаманні, на наш погляд, сміхові інтенції, філософсько-антропологічна спрямованість та «романтична іронія» як послідовне зняття у творчості письменника обмежень і іманентних кордонів духу і одночасно як вираження сутності людського буття. Проте ці питання вимагають подальшого осмислення і обґрунтування.

Список використаних джерел

1. Карасев Л.В. *Философия смеха* / Л.В. Карасев. – М.: Рос. гос. гуман. ун-т, 1996. – 222 с.
2. Ницше Ф. *Сочинения: В 2 т.* / Ф. Ницше [Сост. ред. и авт. примеч. К.А. Свасьяна; Пер. с нем.]. – М.: Мысль, 1996.
3. Пропп В.Я. *Проблемы комизма и смеха* / В.Я. Пропп. – М.: Искусство, 1976. – 183 с.
4. Хвильовий М. *Твори: У 2 т.* / Микола Григорович Хвильовий; [упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майданченка; передм. До 1 т. М.Г. Жулинського]. – К.: Дніпро, 1990.
5. Хвиля А. *Від ухилу – у прірву (про «Вальдшнепи» Хвильового)* / Андрій Хвиля // Хвильовий Микола. *Твори: В 5-ти т./ Заг. ред. Г. Костюка.* – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто: Об'єднання Укр. Письменників "Слово": Укр. вид-во "Смолоскип" ім. В.Симоненка, 1978–1986. – Т. 5. – С. 566–601.
6. Шелер М. *Положение человека в Космосе* / Макс Шелер: [Пер. А.Ф. Филиппова] // *Проблема человека в западной философии: Переводы* / [Сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова]. – М.: Прогресс, 1988. – С. 31–95.
7. Шпенглер О. *Закат Западного мира; Очерки морфологии мировой истории. Полное издание в одном томе* / Освальд Шпенглер: [Пер. с нем.]. – М.: «Изд-во АЛЬФА-КНИГА», 2010. – 1085 с.

REFERENCES

1. Karasev L.V. *The philosophy of laughter* / L.V. Karasev. – M.: Ros. State humanely University Press, 1996. – 222 p.
2. Nietzsche F. *Works: In 2 Vols.* / Friedrich Nietzsche. – M.: Thought, 1996.
3. Propp V.Ya. *Problems comedy and laughter* / V.Ya Propp. – M.: Art, 1976. – 183 p.
4. Khvylovy M. *Works in two volumes* / Mykola Khvylovy. – K.: Dnieper, 1990.
5. Khvylja A. *Deviations in the abyss (about Khvylyovyi's «Woodcock»)* / Mykola Khvylovy. *Works in five vols* [Chief Editor – Hryhory Kostiuks]. – New York-Baltimore-Toronto: Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers, Smoloskyp Inc. and Ukrainian Writers' Association in Exile, 1978–1986. – Volume five (In Ukraian). – P 566–601.
6. Scheler M. *Regulation human in Space* / Max Scheler // *The problem of human in Western philosophy: Translations.* – M.: Progress, 1988. – P. 31–95.
7. Spengler O. *Decline of the Western world; Essays on the morphology of world history. The full edition in one volume* / Oswald Spengler [Translated from the German]. – M.: BOOK ALPHA, 2010. – 1085 p.

КОЗИРЕВА Н.В., соискатель кафедры философии Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды
(Харьков, Украина) kozyreva_nv@mail.ru

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СМЕХОВОЙ КУЛЬТУРЫ М. ХВЫЛЕВОГО

В статье анализируется проблема смеховой культуры в прозе М. Хвылевого в контексте философско-антропологических исследований. Акцентируется внимание на таких характерных признаках смеха и смеховой культуры в художественном творчестве М. Хвылевого: смех для народа как способ победить страх перед властью и ее прислуживателями, как способ избавляться от тех или иных собственных недостатков; выявление трагических и комических особенностей личной и общественной жизни с применением многообразия языковых средств, «запах слова»; применение различных видов сатиры, которая выступает в произведениях не в чистом виде, а преимущественно как составная часть несатирического произведения, как одно из средств художественного воспроизведения многогранной картины человеческого бытия и т.п.

Ключевые слова: философская антропология, «романтика витаизма», смеховая культура, сатира, юмор, малая проза (новеллы, рассказы).

Kozyreva, Natalija, Competitor of the Department of Philosophy H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) kozyreva_nv@mail.ru

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDIES OF THE CULTURE OF LAUGHTER IN M. KHVYLYOVY'S WORK

The article analyzes the problem of the laughter culture in M. Khvylyovy's intellectual prose in the context of philosophical and anthropological studies. It's focussed on the characteristic features of laughter and laughter culture in M. Khvylyovy's art work: laughter for people as a way to overcome fear of authorities and their followers, as a way to avoid any given own wrinkles; identification of tragic and comic features of personal and public life with the use of varieties of language means, «smell of word»; the use of different types of satire that you can see in works not in its pure form, but mainly as a part of non-satirical work, as a mean of artistic reproduction of human life multifaceted picture, etc. M. Khvylyovy as a «romantic-vitaist» organically uses in his flash fiction (stories, short stories) humor, jokes and other means of comic that spread optimism, hope for a better fate, trust in success of «peasant communes» (image of the future society). His romance followers are hyperbole and grotesque. The writer makes active use of crushing satire on the vices of social life after the revolution dealing with «politlikbez», «truth of the revolution» («Colonies, Villas ...», «Puss in Boots»), «heroic patience» and «commune life» («Silhouettes», «Chumakovskaya Commune»), satirical tools are smoothly implemented on the petty bourgeoisie, partsovbarstvo («Pig», «Room p. 2», «Zaulok»). The period of a «romance-vitaist» ends for Khvylyovy with accuse of nationalism and sell-out of interests of the party. In the end of the period this master of the pen began to change essentially laughter paradigm in his prose. Khvylyovy, a «doomed romance», begins to be doubtful of the implementation of high ideals of «socialist construction» and a person of «new time», so in his later works (after the famous literary discussion of 1925 – 1928 in Ukraine) we can clearly see that the author uses different types of irony, veiled or overt sharp criticism of «new life» of an ordinary person, naked satire, sarcasm, tragicomic motifs, cartoons and others. Sharp satire by M. Khvylyovy, a «doomed romance», can be called transformation of comic forms. In these works you can feel and strengthening of tragicomical and parodical elements («Ivan Ivanovich», «Revisor»).

Key words: philosophical anthropology, «romance of the vitaism», culture of laughter, satire, humor, flash fiction (stories, short stories).

*Дата надходження рукопису 10.01. 2015 року
Рекомендовано до публікації 15.01.2015 року*